

ПРОЄКТ ПАМ'ЯТНИКА ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ В КИЄВІ: РОКИ ПОНЕВІРЯНЬ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ)

Ми не маємо ніяких пам'ятників на спомин нашої минувшини, земля наша дійсно являє сумний образ "країни без минулого", і коли ми не зуміємо увікопомнити пам'ять людей, що служили світочами нашому темному народові, цьому "безбатченку в отчизні", в часи найтяжчого занепаду освічуючи йому шлях до кращої долі, то виявимо цим, що не можемо мати і будучини!

«Рада», №287 від 19 грудня 1909 р.

На початку ХХ ст. на Наддніпрянщині формування модерної української нації відбувалося украй повільно. Давалися взнаки обмеження, запроваджені російською імперською владою щодо українського національно-культурного руху в другій половині ХІХ ст., — «Валуєвський циркуляр», «Емський указ». І. Огієнко, провівши своєрідні польові дослідження, стверджував: «Мало знають селяне про себе, як про українців; мало знають про свою давнину, про своїх славетних людей, про своїх оборонців, про свою славу, свої гордощі...»¹. У масовій свідомості панували релігійні догми, офіційні ідеологеми та міфи, які підтримувалися організованими державою місцями пам'яті. Пересічна людина пізнавала історію, споглядаючи монументи монархам і героям загарбницьких війн, дивлячись на військові трофеї в українських храмах,

¹ Огієнко І. Українська самосвідомість наших селян. *Рада*. 1909. № 125.

читаючи написи російською мовою на меморіальних табличках. Знову ж таки І. Огієнко зазначав: «З українських гетьманів знають [селяни] хіба що одного Богдана Хмельницького. Пам'ятник, що поставлено йому у Києві, поширив багато ймення Богдана Хмельницького серед нашого селянства»¹. Тому в цей час визріла потреба створення й власного національного пантеону. Чільне місце у ньому мав посісти Тарас Шевченко. Газета «Рада» писала: «З-посеред денационалізованої інтелігенції, що одцуралась зв'язку з своїм народом, з посеред темних мас кріпацьких виходили ці люде — Котляревський, Квітка, Шевченко; вони взяли скалічену, забуту мову з уст народніх і зробили її могутнім знаряддям світла й поступу»².

Ідея спорудити пам'ятник Т. Шевченкові виникла ще у 1861 р., по смерті поета. Але упродовж десятиліть, через тенденційне ставлення влади до його творчості, відсутність фінансування, заборони на збирання пожертв, реалізувати її було неможливо. Зрушення сталися лише на початку ХХ ст. Особливо це питання актуалізувалося на тлі революційних подій 1905–1907 років і не сходило з порядку денного впродовж наступного десятиріччя.

Проблема «Пам'ятник Тарасові Шевченку в Києві» не раз привертала увагу дослідників, але тексти тогочасної преси згадувалися у цих розвідках зазвичай як матеріал аргументації, що мав підтвердити чи спростувати ті чи інші твердження, або для унаочнення самої історії постановня / не постановня такого монументу в Києві на початку ХХ ст.³ Тим цікавіше розглянути цю проблему буквально за сторінками тогочасної преси, передусім за публікаціями в газеті «Рада», що дозволить зануритися у різноголосе суспільне життя 1900-х років і усвідомити, як легко ідея вшану-

¹ Огієнко І. Українська самосвідомість наших селян. *Рада*. 1909. № 125.

² М.Ж. В справі пам'ятника Гр. Квітці-Основьяненкові. *Рада*. 1909. № 287.

³ Див. зокрема: Гирич І. Український Київ кінця ХІХ — початку ХХ століття / ред. Юрій Буряк. Київ : Пенмен, 2017. 780 с.; Мокроусова О.Г. Нездійснена мрія: до історії пам'ятника Т.Г. Шевченку в Києві. *Пам'ятки України*. 2012. Вип. 7. С. 48–77; Старовойтенко І.М. До історії нереалізованого проекту пам'ятника Т.Г. Шевченку в Києві (1904–1914 рр.) (за матеріалами листування Є. Чикаленка та П. Стебницького). *Праці Центру пам'яткознавства*. Вип. 11. С. 176–191.

вання пам'яті діяча культури у формі монумента в міському середовищі перетворюється на інструмент ідеологічного й культурно-політичного протистояння.

17 вересня 1904 р. Золотоноське повітове земство, яке опікувалося упорядкуванням могили поета й встановленням хреста, вирішило, що сторіччя від дня народження Т. Шевченка — 25 лютого 1914 р. — необхідно відсвяткувати відкриттям пам'ятника¹. Окремою постановою було ухвалене рішення про щорічну пожертву на реалізацію проекту 100 руб. й створення комісії, яка мала опікуватися цим питанням. До її складу увійшли В. Науменко, І. Лучицький, В. Лукашевич. Містом, де мав постати пам'ятник, гласні обрали Київ. Розуміючи, що ошатний монумент потребує потужного фінансування, Золотоноське повітове земство звернулося до Міністерства внутрішніх справ з проханням надати дозвіл на збирання пожертв на всій території Російської імперії й заклик про допомогу до інших земств². У відповідь влада обмежила збір коштів межами Полтавської губернії. Але на заклик відгукнулося 23 земства. Серед них і Полтавське губернське, яке згодом відіграло провідну роль у спробі спорудження пам'ятника Т. Шевченкові. У 1906 р. йому вдалося домогтися офіційного дозволу на збирання коштів у межах усїєї Російської імперії³.

20 травня 1905 р. до справи долучилася Київська міська дума. За зверненням Золотоноського повітового земства вона розглянула питання й ухвалила позитивне рішення⁴.

Упродовж тривалого часу порозумітися трьом інституціям не вдавалося. Земства і міська дума діяли на власний розсуд. Справа зрушила з місця лише наприкінці 1906 р. Це було пов'язано з оновленням, внаслідок виборів, складу гласних Київської міської думи, а також із налаштуванням тісної взаємодії між Золотоноським і Чернігівським земствами.

¹ С.К. Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченка. *Рада*. 1914. № 46.

² Падалка Л. До справи будівництва пам'ятника Т.Г. Шевченкові у Києві. *Рада*. 1908. № 52.

³ Там само.

⁴ С.К. Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченка. *Рада*. 1914. № 46.

Наприкінці 1906 р. Київська міська дума обрала комісію, яка мала опікуватися питанням спорудження пам'ятника Т. Шевченкові. До її складу увійшли гласні, які мали різні політичні погляди й часом протилежне ставлення як до особистості поета, так і до його творчості. Українська інтелігенція позитивно відгукнулася про кандидатури Ф. Бурчака, М. Страдомського, І. Щітківського. Але, поряд з тим, категорично заперечувала проти участі у такій важливій для українства справі В. Чернова, В. Солухи, В. Бражнікова, котрі позиціонували себе як «істинно-руськіє» патріоти¹.

Вже у перших після створення комісії засіданнях думи спалахнули запеклі суперечки щодо доцільності спорудження у Києві пам'ятника Т. Шевченкові. Зокрема, 10 січня 1907 р. на розгляд гласних міський голова І. Дьяков виніс кілька питань: розмір асигнувань, які має виділити місто на монумент (передбачалося від 500 до 1000 руб) і створення комітету зі збирання коштів. Але дискусія увійшла в інше русло. Професор В. Чернов наполягав на тому, що краще спорудити у Києві монумент М. Гоголю, який буцімто більше на це заслуговує. Гласний В. Іозефі наголосив, що теперішня дума жодного рішення не ухвалювала, а «рішення попередньої думи для нас не обов'язкові, і непотрібно витратити кошти на особисті симпатії». Він також підкреслив, що у міста бракує коштів навіть на бруківку та каналізацію, а тому, можливо, краще облаштувати школу імені Т. Шевченка. Його підтримав А. Розов: «...на честь М. Гоголя місто має кілька шкіл і читальню, потрібно це зробити й для Т. Шевченка». Такі настрої побутували не лише в думі. У № 17 «Хуторянина» надруковано повідомлення М. Мошури «Голос селянина», де зазначалося, що не потрібно споруджувати пам'ятник, а краще збудувати на Канівщині школу імені Т. Шевченка з правами гімназії та викладанням українською мовою².

Опонентами щодо таких заяв виступили О. Шефтель, Ф. Бурчак та М. Страдомський. Гласний О. Шефтель стверджував, що

¹ Сьогочасний Гр. Зневага пам'яті Шевченка. *Рада*. 1906. № 72.

² Селяни про Т. Шевченка. *Рада*. № 101.

Т. Шевченко ближчий до народу, аніж М. Гоголь, який «викривав хабарі бюрократії. Але й тепер бюрократія ще більше бере і брати буде!». Ф. Бурчак наголосив, що пам'ятник має виховну мету, і його не можна порівнювати з бруківкою. М. Страдомський: «...у серці України має бути пам'ятник Т. Шевченку»¹. Зрештою, на цьому засіданні дума так і не вирішила, чи потрібний місту цей монумент. За виділення коштів проголосували лише 14 гласних, 31 висловився проти.

Схожі дискусії точилися упродовж року, і справа просувалася надзвичайно повільно. Певного консенсусу вдалося досягти лише наприкінці 1907 р. 17 грудня у Києві було створено об'єднаний (центральный) комітет для збирання коштів на пам'ятник Т. Шевченкові. До його складу від Полтавського губернського земства увійшли Ф. Лизогуб, граф С. Ламздорф-Галаган, голова Переяславської повітової земської управи І. Данельський, гласні М. Раїч-Думитрашко, В. Дараган, М. Трифановський, П. Малинка, В. Леонтович, граф Р. Капніст, В. Масленников². Утім, визначитися з делегатами від Київської міської думи відразу не вдалося.

19 квітня 1908 р. було створено комісію, яка мала розробити статут центрального комітету та проект угоди між Полтавським губернським земством і Київською міською думою. До її складу увійшли: Ф. Бурчак, Б. Грінченко, І. Щітківський, В. Леонтович (голова)³. Упродовж кількох днів статут було розроблено. Надалі склалася ситуація, яка яскраво показала непереборність бюрократичних механізмів, що стали традицією у Російській імперії. Перш ніж презентувати, текст статуту й угоди необхідно було узгодити з міським головою. Цю справу доручили В. Леонтовичу.

Те, що відбулося далі, значною мірою характеризувало підхід до справи. На запит про зустріч і півгодинну розмову І. Дьяков, посилаючись на справи, призначив аудієнцію наступного дня.

¹ Заседание думы. *Киевлянин*. 1907. № 12.

² З Полтавщини. В справі збудування пам'ятника Т. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 16.

³ До справи збудування пам'ятника Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1908. № 119.

Прибувши до думи у визначений час, В. Леонтович не застав міського голову. Того ж таки дня він знову відвідав думу. На цей раз І. Дьяков був на місці й попросив почекати кілька хвилин. Очікування тривало 1 год 20 хв, але ані самого голови В. Леонтович не побачив, ані звістки чи пак вибачень від нього упродовж цього часу не отримав. Тому він звернувся до співробітників думи, на що йому повідомили, що до міського голови можна звернутися лише через кур'єра. «Зустрівши в київській городській думі такий дивовижний лад і таке неуважне відношення, як до діла, так і до себе, я не вважав далі можливим ще запитуватися перейти через канцелярські мури київської думи і мимоволі був змушений не турбувати більше голови, а приневолився чекати, коли він сам знайде час та охоту згадати про нашу комісію і скликати нас»¹.

Упродовж місяця зрушень так і не відбулося. 26 травня Б. Грінченко писав І. Щітківському: «Як стоїть справа з тим проектом Статуту задля Комітету, що має порядкувати справою з Шевченковим монументом? Ми ж його виробили, мала його затвердити ще тая більша комісія, щоб тоді везти його в Полтаву на земський збір. Тим часом і земський збір уже починатиметься (чи, може, вже й почався), а чутки про це діло ніякої нема. Від кого се залежить? Від д. Дьякова чи від д. Леонтовича? [...] а то ж знову загальмується діло, знову загрузне наш віз у калюжі»². Зрештою, статут таки вдалося і розглянути, і затвердити.

Попри всі зусилля, лише у 1909 р. справа збирання коштів зрушила з місця. У Полтаві, в земській управі, склався місцевий комітет з питання спорудження пам'ятника. Його перше засідання відбулося 12 квітня 1909 р. Внаслідок детального обговорення справи були ухвалені рішення:

— залучити до збирання пожертв учителів і завідувачів міських шкіл, начальників поштово-телеграфних контор, акцизних

¹ Леонтович В. До справи збудування пам'ятника Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1908. № 122.

² Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. Київ: Наукова думка, 1966. С. 277.

округів, залізничних управлінь, нотаріусів, міських протоієреїв, звернутися по допомогу до лікарів і фельдшерів;

— активізувати розповсюдження життєпису Т. Шевченка, портретів поета пензля художника Ф. Красицького й листової картки з портретом пензля П. Сластіона;

— надрукувати й широко оприлюднити статут комітету із спорудження пам'ятника;

— виписати для поширення 1000 примірників «Кобзаря»;

— забезпечити виконання картини для чарівного ліхтаря з шевченкових творів для народних читань¹.

Виконуючи ухвалені рішення, з метою збільшення грошових надходжень, Полтавська губернська управа розпочала продаж «Кобзаря» за ціною 45 коп., портретів Т. Шевченка — по 15 коп., листових карток — по 5 коп., ілюстрованої популярної біографії «Життя Т. Шевченка» — по 3 коп.² Життєпис поета мав форму плакату, видрукуваного червоною фарбою. Він містив кілька кольорових малюнків, зокрема: два портрети Т. Шевченка, роботи П. Бореля й Ф. Красицького, малюнки К. Трутовського (репродукція з акварелі І. Їжакевича) тощо. Плакат був зручний у використанні, бо легко згортався й трансформувався у брошуру. Аналізуючи його зміст, Д. Дорошенко зазначав: «Текст простий — найголовніші сторінки біографії й відомості про значення його творчості в житті українського народу. Наприкінці відомості про пам'ятник і збирання коштів»³.

Активізували свою діяльність й інші міські думи, повітові управи й земства. Як-от, Прилуцька міська дума вирішила асигнувати 50 руб. Нею також було ухвалене рішення створити спеціальну комісію для збирання коштів. До її складу увійшли гласні Г. Войцехівський, В. Капара, Ф. Чумак, С. Артюхов і делегат від духовного відомства священник Ф. Павловський⁴.

¹ Л.П. Що робиться в справі збудування пам'ятника Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 91.

² П.Г. З Полтавщини. На пам'ятник Т. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 182.

³ Дорошенко Д. Бібліографія. *Рада*. 1909. № 104.

⁴ П.Г. На пам'ятник Т. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 41.

Схожу установу було створено й при Новомосковській повітовій управі¹.

На засіданні Гадяцької міської думи жваво дебатовалося питання про розмір асигнування на пам'ятник. Від початку пропонувалося виділити 25 руб. Але майже відразу дискусія набула ідеологічного забарвлення. Гласний В. Барсуков висловився проти такої суми, запропонувавши зменшити її до 10 руб. Він аргументував свою пропозицію тим, що раніше 25 руб. було виділено на пам'ятник Петру I, але ж історичне значення царя буцімто не дорівнює значенню Т. Шевченка. Гласний Ф. Мельников вважав, що непотрібно змінювати запропоновану суму, бо на пам'ятник царю жертвує вся Російська імперія, а на пам'ятник поету люди збирають добровільно і що можуть. Зрештою, гласні оцінили Петра I дорожче. Ухвалою думи на пам'ятник Т. Шевченкові було виділено 20 руб.²

4 травня 1909 р. у приміщенні Київської міської управи нарешті відбулося перше засідання об'єднаного комітету. На нього прибули Ф. Лизогуб, В. Дараган, В. Масленков, Р. Капніст, М. Страдомський, І. Щітківський, О. Кобець, В. Науменко. Головував І. Дьяков. На засіданні було обрано бюро, яке мало опікуватися збиранням пожертв. До його складу увійшли: І. Дьяков, І. Щітківський, О. Кобець, В. Науменко³. Для збільшення фінансових надходжень було вирішено використати досвід полтавців й організувати широке розповсюдження портретів Т. Шевченка, «Кобзаря», а також життєпису поета.

Таке рішення викликало супротив частини членів комітету та гласних Київської міської думи. У засіданні 7 вересня В. Дараган висловився категорично проти продажу й поширення просвітницької літератури. Особливо він опирався розповсюдженню біографії Т. Шевченка, називаючи її тенденційною, суто політичною й такою, що «підбурює мужиків на панів». Не влаштувала його й мова викладу. Він обурено зазначав: «Та ще й написана

¹ З Катеринославщини. На пам'ятник Т. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 84.

² П.Г. На пам'ятник Т. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 50.

³ В справі збудування пам'ятника Тарасові Шевченкові. *Рада*. 1909. № 102.

вона по-малоруському. А у нас держава руська і по школам дітей вчать по руському, а народ і зовсім не розуміє малоруської мови, для чого ж йому давати таку літературу?». Власну позицію В. Дараган подавав як позицію Золотоноського повітового земства загалом. Попри емоційний протест, комітет більшістю голосів висловився за поширення просвітницької літератури та збирання коштів від її продажу. Аналізуючи те, що відбулося, газета «Рада» писала про млявість відповідей на закиди В. Дарагана й відсутність потужної відсічі його нападам¹. І справді, комітет, не маючи на те особливих підстав, пішов на поступки В. Дарагану. За місяць після цього засідання, на зборах 10 жовтня 1909 р., було ухвалене рішення друкувати біографію як українською, так і російською мовами.

Відчувши небажання членів комітету поглиблювати конфлікт, В. Дараган наполягав на видаленні з життєпису малюнку «Шевченко у неволі» й на редагуванні тексту². На його думку, з біографії поета необхідно було вилучити фрази: «То було ще за кріпацтва, коли люди тільки в неділю або в свято працювали на себе, а всі буденні — на пана»; «Тією мовою гордували пани: казали вони, що українська мова — мужича мова, що ні до чого вона не здатна, хоч говорили й говорять нею десятки мільйонів нашого народу»; «Розривалось його серце, охоплене неймовірним жалем, що рідні діти України цураються рідної мови, свого народу, покидають його на поталу, а самі пристають до чужих»; «Учіться, брати мої, — озивається він до всіх нас, українців, — думайте, читайте, і чужого научайтесь й свого не цурайтесь, бо хто матір забуває, того Бог карає»³.

Проти українофобських закидів виступив Ф. Лизогуб, який наполягав на виваженості тексту життєпису, який редагувало Полтавське земство, й відсутності потреби його змінювати або редагувати. Підтримав земляка й граф С. Ламздорф-Галаган. Він

¹ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. Оголошення конкурсу. *Рада*. 1909. № 275.

² Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 230.

³ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 236.

наполягав на тому, що народ розуміє солдатчину саме як неволю, інших трактувань бути не може. Зрештою, більшістю голосів пропозиції В. Дарагана підтримані не були. У відповідь гласні Київської міської думи правого ухилу вирішили бойкотувати засідання комітету, а сам В. Дараган демонстративно вийшов з його складу¹. Міський голова І. Дьяков, щоб не наражатися на критику з боку українофілів і гласних-«новодумців», обрав нейтральну позицію і підкреслив, що скориться рішення більшості.

Оскільки згоди таки було досягнуто, розпочалося розповсюдження просвітницьких матеріалів, комітет ініціював рекламну кампанію для збирання пожертв на пам'ятник Т. Шевченкові. Упродовж 1909 р. значна частина номерів газети «Рада» виходила із закликом: «Жертвуйте на пам'ятник Т. Шевченкові у Києві». У газеті на постійній основі публікувалися списки жертводавців. Об'єднаний комітет звернувся до газет «Киевская Мысль», «Киевские Вести», «Русские Ведомости», «Речь», «Одесские Новости», «Южный Край» з проханням оголосити підписку на монумент і принаймні раз на тиждень друкувати оголошення². На шпальтах галицького часопису «Діло» було опубліковано заклик до «Українського народу Галичини» сприяти справі вшанування великого українця³.

Водночас голова об'єднаного комітету І. Дьяков звернувся до подільського і брацлавського архієрея Серафима щодо надання дозволу надрукувати у газеті «Поділля» відозви до мешканців регіону від імені «Шевченківського комітету» і благословення на долучення до кампанії із збирання коштів священників єпархії⁴. Так само він просив голів 118-ти міст України підготувати доповіді про матеріальну допомогу у спорудженні пам'ятника Т. Шевченкові, «який у недалекому майбутньому має прикрасити матір міст руських — м. Київ»⁵.

¹ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 236.

² Справа про пам'ятник Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 191.

³ Галицька Україна і пам'ятник Шевченкові. *Рада*. 1909. № 62.

⁴ До справи з пам'ятником Т. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 187.

⁵ Про пам'ятник Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 188.

Ухвалені рішення та рекламна кампанія дали свої результати. На теренах України почали виникати осередки, які займалися збиранням пожертв. Наприклад, з цією метою у селі Степок Тарашанського повіту селяни створили власний гурток¹. Збирали пожертви й окремі українці. Зокрема, інженер з Женеви А. Якубенко надіслав 300 руб. і зобов'язався організувати збір коштів за кордоном. У своєму листі до київського комітету він писав: «Мені ця справа дорога як людині, що причетна до будівництва могили, хати й огорожі на горі у Каневі. Опікувався разом з Варфоломієм Шевченком про дозвіл від генерал-губернатора на ці роботи»². Газета «Рада» опублікувала враження ще одного свідомого українця: «Мені прийшлося обходити близько 80 незнайомих людей і лише у двох місцях з різних причин на пам'ятник не дали нічого. Всі ж інші з великою охотою давали. Переважна більшість людей знайомі з творами Шевченка або чули про нього. Але більшість тих, до кого я звертався, не чули про спорудження пам'ятника»³.

Як відомі і заможні, так і пересічні люди активно долучилися до фінансування проекту. Лише у 1909 р. українські меценати Є. Терещенко й М. Терещенко перерахували 1000 руб., а Б. Ханенко — 300 руб. У 1910 р. надіслав 100 руб. флігель-ад'ютант П.П. Скоропадський, з жалем зазначивши, що не може особисто взяти участь у засіданнях комітету й просуванні справи⁴.

До збирання пожертв долучилися й військові. Зокрема, від офіцерів 1-го Запорізького царя Катерини II полку надійшло 33 руб. 45 коп., від офіцерів 1-го Таманського полку генерала Безкровного Кубанського козачого війська — 14 руб. 50 коп.⁵

З просвітницькою метою і задля збирання коштів як на теренах Російської імперії, так і за її межами влаштовувалися вечо-

¹ На пам'ятник Т. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 24.

² Щира прихильність. *Рада*. 1909. № 268.

³ Степан Кад-к. До справи збирання пожертв на пам'ятник Шевченкові (Практична порада). *Рада*. 1909. № 158.

⁴ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1910. № 164.

⁵ *Рада*. 1910. № 220.

ри та концерти. Зокрема, 25 лютого 1909 р. силами українського земляцтва Демидівського ліцею в Ярославлі проведено вечір з нагоди 48-х роковин смерті Т. Шевченка. Кошти мали піти на пам'ятник. Але витрати на організацію були значно більшими, ніж прибуток. Тому українське земляцтво з власних коштів надіслало до об'єднаного комітету 20 руб.¹ 20 травня цього ж року в Бучачі пройшов вечір, присвячений Т. Шевченкові, в якому взяли участь артисти місцевого театру². 3 грудня 1909 р. у залі міської думи в Петербурзі відбувся концерт-бал. Увесь прибуток було перераховано на пам'ятник. Цікавим є те, що місто не вимагало коштів за оренду приміщення³.

Такі заходи відбувалися й в українській діаспорі. Зокрема, з Бухзди, що біля станції «Хайлор» Китайської східної залізниці, повідомляли про Шевченківський вечір, який відбувся 14 липня 1909 р. На захід прибули члени Харбінського українського клубу. Глядачі мали можливість побачити виставу «Назар Стодоля» та живі картини «Шевченко в неволі», «Шевченкова могила». Завершився вечір хоромим виконанням гімну «Ще не вмерла Україна»⁴. Такі ж заходи відбулися й на Американському континенті. Зібрані кошти було відправлено в Україну.

Географія збирання пожертв була надзвичайно широкою. Кошти надходили з Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Чернігівської губерній, Кубані й Дону. Пожертви надсилали українці з Томська, Петербургу, Москви, Вороніжу, Праги, Варшави, Бендер, Новоросійську, Казані, Курську, Вологди, Іркутську, Уфи тощо.

Попри всі зусилля бюджет на спорудження пам'ятника зростав повільно. Голова Полтавської губернської земської управи Ф. Лизогуб зазначав, що мало коштів надходить з Волині й Поділля. Причини він пояснював так: «Тут мало знають і про Т. Шевченка, й про збори на пам'ятник. Багато людей індифе-

¹ Шевченкове свято в Ярославлі. *Рада*. 1909. № 72.

² Пам'ятник Т. Шевченка. *Рада*. 1909. № 124.

³ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 253.

⁴ Українці на чужині. На пам'ятник Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 178.

рентних. Треба займатися просвітою, забезпечувати плакатами, біографією тощо»¹.

Поряд з тим, об'єднаний комітет постійно стикався із супротивом урядовців. Деякі очільники поштових контор повертали підписні листи з проханням надати на це дозвіл від начальника округу. Голова об'єднаного комітету І. Дьяков для вирішення цього питання змушений був звертатися до відповідних посадовців². Відмовилися збирати пожертви Гайсинський та Кролевецький міські голови. Вони повідомили, що їх думи не бажають брати участь у цій справі³.

Відчутним також був тиск поліції. Одне з позичково-ощадних товариств Поділля вирішило рекламувати пожертви серед своїх клієнтів. Місцевий пристав заборонив таку діяльність, зазначивши, що «складання копійок на пам'ятник такому поетові — це крамола і злочин...»⁴. Те ж саме повідомляв один із священників з Чернігівщини: «Підписний лист для збирання жертв і зібрані гроші передано, по вимозі поліції, приставові»⁵.

Часто протидія ініціативам об'єднаного комітету, особливо з боку частини священників, супроводжувалася палкою антиукраїнською риторикою. Обурливі листи зазвичай писалися російською мовою. Так, повертаючи підписку, липовецький нотаріус Л. Скуратівський зазначив: «Насколько мне известно, в Киеве нет памятника ни одному из великих русских поэтов. Непонятно для меня предпочтение Шевченка хотя бы пред народным поэтом Кольцовым. Не сочувствуя тенденции сепаратизма, к сожалению, должен уклониться от сбора пожертвованый»⁶.

Колишній архімандрит Києво-Печерської лаври Антоній переконував об'єднаний комітет, що Т. Шевченко взагалі не заслу-

¹ М. О-ський. До справи будівництва пам'ятника Шевченкові. *Рада*. 1909. № 125.

² Про пам'ятник Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 188.

³ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1910. № 20.

⁴ Громадська ініціатива і «зась». *Рада*. 1909. № 190.

⁵ Перешкоди. *Рада*. 1912. № 276.

⁶ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1910. № 20.

говує на пам'ятник. Він зазначав: «...поет Шевченко з молодю був гидкий п'яниця, був неосвічений і малограмотний і навіки зостався недорозвиненим "простолюдом"». Антоній наполягав, що поезія Тараса — це зусилля П. Куліша та Є. Гребінки, котрі її редагували та переробляли. Саме їм, на думку Антонія, поет зобов'язаний найкращими місцями у своїх творах. А ненависть до Москви — «це вплив на нього, нерозумного, поляків, [...] він зненавидів батьківщину Росію, її велику минувшину, її церкву православну, [...] її великих монархів Петра I і Катерину II...»¹.

Схожу думку висловлювали й інші. Як-от, священник Введенської церкви с. Поріччя-Нове Кам'янець-Подільського повіту зазначав: «Со своей стороны я открыто заявляю, что не сочувствую мысли сооружения памятника Т. Шевченко, ибо не признаю никаких заслуг его для родины и малороссийского народа»². Священник із с. Гришківцево надіслав до об'єднаного комітету листа, в якому писав: «...не нашлось ни одного человека, который хотя бы что-нибудь пожертвовал на памятник писавшему богохульные и кощунственные поэмы»³. Нерідко священники, згадуючи про ініціативу спорудження монументу, називали усіх, хто опікувався цією ідеєю, «мазепинцями», натякаючи на зраду й сепаратизм.

Приміром, священник з с. Каменка Чигиринського повіту В. Радзимовський повернув підписні листи до комітету. У супровідній записці він зазначив: «Я не состою в числе мазепинцев-украинцев, хотя и природный малоросс, а потому что-либо жертвовать на памятник мазепам и мазепинцам не могу»⁴. Його однодумець з с. Китайгород Брацлавського повіту І. Кульчицький обурювався: «Наглою и преступною затее мазепинцев не сочувствую, как коренной малорос, глубоко возмущен, негодую и протестую против совершаемого исторического подлога, извращения и опоганивания памяти поэта жидо-ляхами и немцами

¹ Лист архімандрита. *Рада*. 1911. № 73.

² Проти Т.Г. Шевченка. *Рада*. 1911. № 4.

³ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1910. № 151.

⁴ «Мазепи й мазепинці». *Рада*. 1910. № 205.

и гнусными и продажными изменниками-сатанистами из “Рады” и “Наукового Вісника”»¹.

Український письменник М. Вороний поділив священників, котрі негативно ставилися до ідеї спорудження пам'ятника Т. Шевченкові, на декілька категорій: чорносотенці-українофоби; священники-кар'єристи, котрі намагалися у будь-який спосіб вислужитися перед начальством; священники-обивателі, які не бажали нічого знати, крім своїх безпосередніх обов'язків («Шевченка він любить і поважає, але коштів на пам'ятник він не збирав або десь загубив, зате відозви і біографію роздав школярам і прихожанам...»); священники-чиновники, котрі відмовлялися збирати гроші й повідомляли про це сухою, канцелярською мовою². Але далеко не усі підпадали під зазначені категорії.

Частина священників підтримувала ідею спорудження пам'ятника, проте вони не наважилися робити це відкрито. Про це свідчать листи до комітету: «Жертвуючи від себе 1 руб. на пам'ятник, не можу взяти участі у збиранні жертв, бо ця справа для нас забронірована». «Рада б душа в рай, та гріхи не пускають»³. «Маю честь повернути підписного листа і повідомити, що я, на превеликий жаль, через обставини, од мене незалежні, не міг відкрити в своїй парафії підписки на пам'ятник Т.Г. Шевченкові»⁴.

Знаходилися й ті, хто відверто переймався справою увічнення пам'яті про Т. Шевченка. Так, один із священників повідомляв комітету: «Посилаю жертви на пам'ятник Т. Г. Шевченкові, зібрані у моїй парафії. Кличу благословення Боже на нашу працю»⁵.

Ще однією проблемою, навколо якої упродовж років точилися запеклі суперечки, стало обрання місця для розташування пам'ятника Т. Шевченкові. З цього приводу полемізували не лише гласні, котрі мали його визначити, але й українські письменники та громадські діячі. Як-от, на думку Д. Дорошенка, Київ

¹ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1912. № 166.

² Вороний М. Сільські пастирі і Шевченко. *Рада*. 1912. № 71.

³ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1912. № 184.

⁴ Перешкоди. *Рада*. 1912. № 276.

⁵ Лист священника. *Рада*. 1912. № 129.

мав небагато площ і відкритих ділянок, де б було прибрано, людно й де монумент було би добре видно. Він вважав, що найбільш придатними були або перехрестя Великої Володимирської вулиці та Бібіковського бульвару¹, або місце навпроти Володимирського собору².

Місце на перетині вул. Великої Володимирської та Бібіковського бульвару підтримали М. Василенко й В. Тарновський. Хоча М. Василенко й вважав, що до 1911 р. навряд чи встигнуть збудувати пам'ятник, оскільки він має бути не менш величним, ніж монументи О. Пушкіну в Москві або А. Міцкевичу у Варшаві. Він зазначав, що зібрати кошти так швидко неможливо: «В Україні ж немає заможної буржуазії, котра б свідомо ставилася до національних потреб і справ свого народу»³.

З іншою пропозицією виступив прозаїк, публіцист, громадський діяч Г. Коваленко. Він вважав, що місце навпроти Володимирського собору є непридатним, бо монумент, яким би величним він не був, загубиться на тлі храму. Та й перехрестя нарядчи є доречним місцем для величного монументу, оточеного квітниками. Найкраще місце, на думку Г. Коваленка, — це ділянка, орендована під сад Купецького зібрання, а саме — веранда над кручею. Тут пам'ятник буде видно з обох берегів Дніпра. Письменник вважав, що монумент Шевченкові має бути не менш величний, ніж пам'ятник князю Володимирі⁴.

Довго полемізували й гласні Київської міської думи. Лише на засіданні 11 травня 1909 р. вони нарешті визначилися з місцем для пам'ятника. Його вирішили споруджувати на Михайлівській площі, у саду біля реальної школи⁵. Проте це рішення не судилося здійснити. У справу втрутилася політика. Постає концепція «Історичного шляху», запропонована Київським відділом

¹ Нині — Володимирська вулиця та бульвар Тараса Шевченка.

² Дорошенко Д. На якому місці ставити пам'ятник Шевченкові? *Рада*. 1908. № 87.

³ Дорошенко Д. В справі пам'ятника Т. Шевченкові. *Рада*. 190. № 130.

⁴ Сьогобочній Гр. Де стояти Шевченковому монументу. *Рада*. 1908. № 88.

⁵ В справі монумента Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 119.

Імператорського Російського військово-історичного товариства (далі — ІРВІТ), підтримана владою й особисто царем Миколою II. Концепція ця передбачала облаштування алеї, яка б поєднала Михайлівський Золотоверхий і Софійський монастирі (за зразок було взято «Алею героїв» у Берліні). На ній мали постати скульптури київських князів і церковних діячів. Розпочали з княгині Ольги, пам'ятник якій вирішено було встановити на тому місці, де мав стояти Шевченків монумент. Тож попри рішення думи, у серпні 1909 р. місце було освячене під інший пам'ятник. Влітку того ж року на Михайлівській площі розгорнулися будівельні роботи. Газета «Рада» повідомляла: «...здається, ІРВІТ з постановою не жартує і намагається зробити якнайшвидше і поставити їх навіть з цементу. Питання, чи можна ставити пам'ятник святій. Церква протестувала, коли ставили Володимиру, а тут тиша»¹. Пам'ятник княгині Ользі спорудили найшвидшими темпами й відкрили у вересні 1911 р. Таким чином, монументу Т. Шевченкові знову не знайшлося місця у Києві.

18 квітня 1911 р. на черговому засіданні об'єднаного комітету дума розглядала пропозицію про встановлення пам'ятника на розі вулиць Пушкінської та Караваєвської², але остаточного рішення не ухвалила³. Навіть проміжна постанова викликала обурення в Полтавському земстві, у частини киян й української інтелігенції. Справа знову зайшла у глухий кут, що призвело до продовження жвавої дискусії. Газета «Рада» писала про полтавчан і гласних Київської міської думи: «для земства — зважте панського земства! — “не безразлічно”, де буде стояти той монумент... А українці 18 квітня відповіли: “...Для нас “безразлічно!”? Хоч на Деміївку...”»⁴. Зрештою, суспільний резонанс змусив київського міського голову І. Дьякова зректися головування в об'єднаному комітеті, який і надалі продовжував збиратися, не ухвалюючи конкретних рішень.

¹ Шевченко О. Ще про історичну путь у Києві. *Рада*. 1911. № 116.

² Нині — вулиця Льва Толстого.

³ Засідання комітету. *Рада*. 1911. № 87.

⁴ Сьогочній Г. Ще про подію в Шевченковому комітеті. *Рада*. 1911. № 90.

На тлі цих затримок українська інтелігенція продовжувала міркувати про можливе місце для монументу. Як-от, О. Гончар писав, що місце має бути бездоганим з художнього боку й гармонійно поєднуватися з навколишнім простором. Там, де гамірно і люди торгують, біжать у своїх справах, — там не місце «Кобзареві». Він зазначав: «...сумно, що київська дума відмовилася від своїх обіцянок щодо місць, все посуваючи Шевченка далі й далі від центру». Але, на його думку, Київ все ж таки має місце, варте видатного українського поета, — це місцевість над Дніпром наприкінці Петровської алеї, що починається з Олександрівської вулиці, проходить всю місцевість бывшего «Шато-де-Фльор» і завершується за аркою, яка сполучає дві частини Царського саду¹.

У березні 1911 р. дума офіційно зріклася місця на Михайлівській площі і повернулася до розгляду місця на перетині вулиць Караваєвської, Пушкінської та Великої Васильківської.

На початок 1914 р. це питання все ще залишалося актуальним. Перетин вулиць Васильківської та Караваєвської не підтримувала більшість гласних міської думи. Проти нього виступала й громадськість, зокрема студентство Києва. Дискусії велися щодо місця над Дніпром наприкінці Петровської алеї, навпроти Критого ринку, на Бібіковському бульварі тощо². Маючи лише попереднє рішення думи й відповідне замовлення, міський інженер В. Рябчевський провів геологічні дослідження на розі вулиць Васильківської та Караваєвської й надав комітетові доповідь про його придатність для спорудження монументу³. Але навіть провівши конкурс і визначивши переможця, об'єднаний комітет так і не дійшов згоди, де має постати багатостраждальний монумент.

Черговим випробуванням на міцність ідеї спорудження пам'ятника Т. Шевченкові став конкурс на кращий проєкт монумента поетові. Це питання почали активно обговорювати ще у 1907 р. Можливий конкурс викликав жвавий інтерес у мистець-

¹ Гончар О. Перед третім конкурсом проєктів пам'ятника Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1912. № 290.

² На увагу Шевченківському комітетові. *Рада*. 1914. № 8.

³ Перед ювілеєм. *Рада*. 1914. № 28.

ких колах. Як українські, так й іноземні художники та архітектори неодноразово зверталися до київського комітету за роз'ясненнями щодо умов участі у ньому. Наприклад, таке прохання було надіслано листом у квітні 1907 р. від скульптора з Риму Н. Сабо. Але комітет відмовив йому в офіційних роз'ясненнях, аргументуючи це тим, що конкурс ще не було оголошено. Лише через два роки це питання знову було порушено. Характеризуючи цей час, український громадський діяч Л. Жебуньов зазначав: «Справа загрузла в тенетах канцелярщини, формалістики, і навіть можна думати — навмисного гальмування»¹.

Лише 4 травня 1909 р. на засіданні тепер вже об'єднаного комітету під головуванням І. Дьякова знову йшлося про розробку умов й оголошення конкурсу. Участь в обговоренні взяли Ф. Лизогуб, В. Дараган, В. Масленков, Р. Капніст, М. Страдомський, І. Щітківський, О. Кобець, В. Науменко. Комітет розглянув загальні умови проведення конкурсу й визначив, що сума першої премії має становити до 1000 руб., а термін підготовки проєктів — 6 місяців. Було вирішено також, що розпочати спорудження необхідно у 1911 р., щоб завершити його до 100-х роковин з дня народження поета у 1914 р.² Це знову розбурхало мистецьке середовище. До комітету почали надходити чисельні звернення щодо роз'яснення умов участі у конкурсі. Зокрема, таке прохання надійшло від професора Петербурзької академії мистецтв Р. Баха. І знову, як і кілька років тому, комітет повідомив, що умов проведення конкурсу ще немає³. Таке ставлення до справи викликало слушну критику з боку громадськості та української преси. Газета «Рада» обурювалася, що, на відміну від Російської імперії, у цивілізованих країнах упродовж двох років не лише встигають конкурс оголосити, але й пам'ятники будують⁴. Суспільний резонанс змусив об'єднаний комітет поквапитися. Розробку умов

¹ Жебуньов Л. До уваги Київському комітетові в справі збудування пам'ятника Т. Шевченкові і українському громадянству. *Рада*. 1909. № 160.

² В справі збудування пам'ятника Тарасові Шевченкові. *Рада*. 1909. № 102.

³ Скульптори у справі Шевченкового пам'ятника. *Рада*. 1909. № 159.

⁴ Там само.

конкурсу доручили архітектору В. Николаєву, котрий восени 1909 р. подав їх на розгляд до Шевченківського комітету.

Умови було сформульовано у такий спосіб: на конкурс можна надсилати як скульптурні моделі, так і рисунки; розмір макету — 1/16 натуральної величини; постать Т. Г. Шевченка становитиме 1,5–2 зросту людини; поза й одяг поета — на розсуд автора; імовірна вартість робіт — 75–100 тис. руб.; автор мусить надати пояснювальну записку з описом ідеї пам'ятника; проєкти мають надійти до комітету не пізніше 15 год. 1 травня 1910 р.; перша премія становитиме 700 руб.

Умови було затверджено на засіданні 7 вересня. Ухвалено оприлюднити їх у періодичних виданнях у Російській імперії та за кордоном, зокрема у Римі, Берліні, Лондоні та Парижі¹. Згодом оголошення про конкурс було розіслано до часопису «Зодчий», газет «Киевские вести», «Киевская мысль», «Рада», «Русские Ведомости», «Речь», «Одесские Новости», «Der Architect» (Відень), «L'architecte» (Париж) тощо².

Розгляд питання про формування складу журі відтермінували до 9 вересня. На думку членів комітету, до нього мали увійти В. Беклемішев (відмовився), М. Біляшівський, С. Васильківський, І. Гінцбург, О. Грушевський та М. Грушевський, І. Дьяков, І. Їжакевич, Ф. Кричевський, Ф. Красицький (погодився, але згодом відмовився), М. Коцюбинський, М. Лисенко, О. Левицький, Ф. Лизогуб, В. Науменко, В. Николаєв, В. Орловський (відмовився), М. Пимоненко, Л. Позен, О. Русов, І. Репін (відмовився), С. Світославський, О. Сластіон, М. Сумцов, І. Труш³. Надалі склад журі частково змінився, а його підсумкове засідання було відтерміновано. Проєкти, що надійшли на конкурс, розглядали 15 травня 1910 р.

До журі надійшло 44 моделі з бронзи, гіпсу, глини й 16 малюнків. Їх подали учасники з різних міст Росії, Західної Європи

¹ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909 № 206.

² Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 245.

³ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1909. № 206.

й навіть з Нью-Йорку¹. Проекти мали різноманітні цікаві назви, зокрема: «А», «Батько», «Хмара», «Самоучка», «Тарас», «Хустина» тощо. Три проекти не розглядали, бо їх подали запізно. За 50 пропозицій не подано жодного голосу. Інші відкинули після розгляду². Журі дійшло думки, що жоден з них не може бути реалізованим.

Надалі це повторювалося декілька разів, адже загалом об'єднаному комітетові конкурс довелося оголошувати ще тричі. Й так само знову розробляти умови та формувати склад журі.

Подання проектів на другий конкурс, який оголосив об'єднаний комітет, завершилося 1 лютого 1911 р. Загалом, разом з малюнками, їх було 45³. 15 лютого відбулося фінальне засідання журі. До його складу увійшли: І. Їжакевич, Ф. Красицький, І. Репін, О. Сластїон, М. Біляшівський, О. Грушевський і М. Грушевський, І. Дьяков, М. Коцюбинський, М. Лисенко, О. Левицький, Ф. Лизогуб, О. Русов, М. Сумцов, І. Рашевський, Г. Квятковський, І. Щітківський тощо⁴. Після детального розгляду поданих проектів першу премію не отримав жоден з авторів. Другу було присуджено Ф. Балавенському. Далі наводимо опис його проекту. Т. Шевченко сидить. «Настрій у поета елегічний. Він нібито до себе промовляє “Думи мої думи...”». Нижче п'єдесталу розташовані фігури, що уособлюють творчість поета. Перша фігура — кобзар. Він символізує минулу славу України, українського козацтва й самого Тараса. Друга постать — дівчина, котра притулилася до п'єдесталу й ніби тихенько плаче й слухає кобзаря. Третя постать — дівчинка-нянька з дитиною — сидить у ногах кобзаря біля п'єдесталу й так само слухає. За розрахунками, вартість його проекту становила 100 тис. руб⁵.

До проекту переможця й ухвали журі публіка поставилася вельми критично. До редакції газети «Рада» надходили листи

¹ Журі по рассмотрению проектов памятника Т.Г. Шевченку в Киеве. *Киевлянин*. 1910. № 134.

² Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1910. № 111.

³ Засідання журі. *Рада*. 1911. № 36.

⁴ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1910. № 284.

⁵ Проект Ф.П. Балавенського. *Рада*. 1911. № 38.

як від пересічних українців, так і від громадських діячів. Зокрема, мешканці Конотопа надіслали таке звернення: «Навіть ми, свідомі українці, знайомі з Шевченком, і то дуже затруднялися впізнати в постаті Ф. Балавенського — Шевченка. Що ж простий селянин? ... Проект Ф. Балавенського мало кому подобається. Нащо ж ставити те, що не любе нікому!»¹.

Третю премію журі присудило проекту Михайла Гаврилка (учня Краківської академії мистецтв). На думку автора, пам'ятник, окрім постаті Т. Шевченка на п'єдесталі, повинен мати ще три скульптурні групи. Перша (попереду) — три постаті: пробуджена Україна в оточенні двох лицарів прокладає шлях до слави й життя. Лицарі були вбиті ворогами, але Тарас своїм чарівним словом воскресив їх, і вони крокують вперед, вірні «Заповітові». Друга група — хлопець і дівчина. Це любовно-романтичні елементи Тарасової поезії. Третя — постаті Катерини й Перебенді². Додаткову премію було присуджено проекту з назвою: «Поету України». Згодом виявилось, що його автором є скульптор І. Кавалерідзе.

Незважаючи на присудження премій, жоден з проектів комітет остаточно не затвердив. Знову постало питання про оповістку вже третього конкурсу. Усім стало зрозуміло, що реалізувати попереднє рішення про закладку пам'ятника у 1911 р. вже неможливо. З'явилися побоювання, що й до роковин Т. Шевченка у 1914 р. монумент не постане.

Після чергового провалу конкурсу І. Липа ініціював широке обговорення того, як мав би виглядати пам'ятник. Була надія, що, можливо, пропозиції, які надійдуть, стануть у нагоді й прискорять просування справи. До редакції газети «Рада» почали надходити листи з описами монументу. Наприклад, один з українських селян уявляв пам'ятник таким: на низині невеликого пагорба стоїть юрба земляків — жінка з дитиною в руках, замислений гайдамака, лірник, сивий дідуган, хлопець, дівчина, а на горі, в кожусі, йде назустріч своєму народові Тарас Шевченко, подаю-

¹ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1911. № 68.

² Проект М. Гаврилка. *Рада*. 1911. № 40.

чи йому свою могутню руку¹. В іншому листі майбутній пам'ятник уявлявся таким: «Шевченка мені хотілося б бачити у його звичайному кожусі з непокритою головою. Він опустився на ліве коліно, а в правій руці високо держить світло; голова натхненно піднята вгору, вітер грає вусом і чубом поета; лівою рукою він притуляє до себе маленьку дівчинку (Україна), котра спокійно стоїть і простими ясними очима дивиться теж вгору. Обидві постаті повернені на південь. Перед посталями в ногах лежать розбиті кайдани. Постамент являє собою згір'я. На ньому — козаки, герої творів Т. Шевченка, сучасні робітники й селяни за своєю працею. Поза поета — це молитва за Україну перед Всесвітньою Правдою, світло — це відродження України»².

Долучилася до обговорення й українська письменниця Галина Домбровська (Журба). Вона так уявляла собі монумент: «на складених у фантастичну піраміду брилах стоїть поет. Він одягнений у сорочку, трохи розхристану на грудях, широкі штани, шапку. На одному плечі накинута гунька. Одна нога на вищій брилі, друга на нижчій. Лице трохи похилене, заслухане. По трьох сторонах: чоловік з плугом, хлопець, який грає на сопілці, дівчина з жбанком на плечі»³.

Автор під псевдонімом «Білоцерківський українець» зазначав, що Т. Шевченка неможна зображувати сидячи й з непокритою головою. Поета треба одягнути у демократичне народне вбрання, що й досі носять його земляки. Зайвими є штучні постаменти, колони та стовпи. Постамент варто створити у вигляді гори, скелі або могили. Тарас Шевченко має стояти у повний зріст. Навколо поета зосереджуються «прості люди усіх пригнічених національностей»⁴.

Подано було й опис масштабного проекту, який потребував значної площі й надмірного фінансування, а отже не міг бути реалізований. Його автор, Михайло Сас, вважав, що пам'ятник має

¹ А.Ф. В-кий. Лист № 5. Рада. 1911. № 75.

² Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. Лист № 4. Рада. 1911. № 70.

³ Там само.

⁴ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. Лист № 6. Рада. 1911. № 80.

складатися з двох частин. Перша — це п'єдестал у вигляді високої могили, яка літом буде щільно вкрита диким виноградом. Край могили, ліворуч, ніби розораний. У борознах стоїть плуг без волів. Поряд немолодий чоловік, притуливши руку до чола, дивиться наверх могили. Трохи вище хлопчик з сопількою, але він не грає, а лежить обличчям до плуга. З іншого боку могили, праворуч від глядача, на могилі сидить замислена дівчина. Лівою рукою вона підперла підборіддя, правиця лежить на книжці. На самій могилі — постать Т. Шевченка. Поет одягнений у чоботи, штани, сорочку, трохи розхристану на грудях, шапку. Друга частина — це ще один постамент, чотирикутний, розташований неподалік від могили. Праворуч і ліворуч на нього йдуть східці, виготовлені з білого мармуру. На постаменті — створена за малюнком Т. Шевченка копія хати, де він народився. Частина постаменту навколо хати — килим, викладений мозаїкою. Ошатну світлицю хати оздоблено в українському стилі. Стіни вкриті скляною мозаїкою. На підлозі — старовинний мозаїчний килим. На стінах — копії усіх відомих портретів Т. Шевченка, із замолоду до смерті, а також його офортів. На мармуровій дошці виписаний життєпис поета. Проти дверей розташовано стіл із стільцями, а на столі лежить «Кобзар». На перекидних листах книги, що тримаються на дужках, вкарбувано повний текст «Кобзаря». Навколо постаментів облаштовано сквер з квітниками, де ростуть рута, барвінок, майори, чебрець, троянди, чорнобривці, васильки. Навколо скверу — залізний паркан в українському стилі¹.

18 квітня 1911 р. відбулося чергове засідання комітету, де ухвалили рішення про початок підготовки третього конкурсу. Його призначили на 12 грудня 1912 р². Знову було змінено умови участі, а також склад журі. Комітет передбачив присудження лише першої премії у розмірі 3000 руб. Зрештою, на конкурс було подано біля 40 проектів. Їх назви: «Пан», «Завал», «Галичина-Америка», «Думи мої», «Кобзар», «Україна», «Чигирин» тощо³.

¹ Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові. Лист № 7. Рада. 1911. № 84.

² Засідання комітету. Рада. 1911. № 87.

³ Засідання журі. Рада. 1912. № 291.

Розглянувши їх, журі дійшло висновку, що жоден з них не може бути реалізований¹.

Об'єднаний комітет оголосив четвертий конкурс. 2 лютого 1914 р. у залі Київської міської думи відбулося засідання журі. Головував Ф. Лизогуб. На конкурс було подано 11 проектів. П'ять з них замовив сам комітет. Їх авторами стали: Антоніо Шіортіно (Рим), Л. Шервуд (Петербург), С. Волнухін (Москва), Н. Андреев (Москва), М. Гаврилко (Львів).

У А. Шіортіно поет сидить на скелі у шапці й вишиваній сорочці, дивиться на своїх героїв. Постаць і скеля на чотиригранному п'єдесталі. Обабіч п'єдесталу, в нижній його частині, ліворуч — дерево, панорама ландшафту, праворуч — тополі, українська хата, кобзар і горельєфна група: жінка з дитиною і чоловік цілуються. У Л. Шервуда поет сидить на високій могилі, з усіх сторін могила заповнена горельєфами шевченкових героїв. У М. Гаврилка поет стоїть в шапці на дуже високому п'єдесталі, з трьох боків якого — горельєфні групи шевченківських героїв.

Переможцем став Л. Шервуд, але журі вважало, що його проект необхідно скоригувати. Друге місце посів С. Волнухін. Об'єднаний комітет розглянув постанову журі й вирішив віддати перевагу проекту Антоніо Шіортіно².

Академік В. Галінський зазначав: «Я бачив всі ті проекти, що були подані на чотири конкурси, і вважаю, що тільки останній — четвертий конкурс справді дав цінні наслідки, бо до нього був поданий справді талановитий і справді художній проект італійця А. Шіортіно. [...] Через те я вітаю сміливість комітету по збудуванню пам'ятника, який зважився не піти помилковим слідом журі...»³. Академік В. Котарбінський: «Насамперед я вважав би за найкраще, щоб українському поетові будував пам'ятника український скульптор, і через те дуже шкода, що свої художники нічого цінного не дали... Тим часом мене дивує, що тепер поча-

¹ Результати конкурсу. *Рада*. 1912. № 292.

² Перед ювілеєм. *Рада*. 1914. № 28.

³ Київські художники про пам'ятник Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1914. № 46.

ли лунати голоси незадоволення з того приводу, що італійці ніби здобули собі монополію прикрашати Київ монументами. [...] з двох проектів, за які йде тепер суперечка, я вважаю безумовно кращим проект А. Шіортіно, хоча мені й не подобається те, що він такий “солоденький”...»¹. В. Котарбінського підтримали художник-архітектор, викладач Київської політехніки В. Фельдман, артисти-художники І. Селезньов, О. Романов, С. Світославський, І. Їжакевич тощо².

Але невдовзі 14 художників (М. Бойчук, брати В. і Ф. Кричевські тощо) виступили проти рішення комітету щодо схвалення проекту А. Шіортіно, опублікувавши свою заяву, передруковану «Радою», в часописі «Сяйво»³. До протесту приєдналися студенти Петербургу, хоча проект вони не бачили й уявлення не мали, яким би постав пам'ятник. Оцінку хвилі збудження, що піднялася, дала редакція «Рада»: «Дивна річ: відкіля береться стільки енергії, щоб розгойдати всю Україну з протестами, глузливими, зневажливими, гнівними і всякими іншими докорами комітетові, і як мало засобів у нашого громадянства, щоб подати до відома й науки іншим тверезі, обґрунтовані думки, докладну критику і спокійне обмірковування справи. Де були наші художники, коли справа рішалася, і що вони робили, коли вона свіжо обговорювалася?»⁴.

Зрештою, до початку Першої світової війни пам'ятник так закладено й не було. На засіданні об'єднаного комітету І. Дьяков оголосив, що міністр внутрішніх справ заборонив святкування роковин Т. Шевченка, а отже й закладку монументу. Міський голова сповістив, що перш ніж починати будівництво, необхідно затвердити проект рішенням міської думи, отримати на нього експертний висновок від Академії мистецтв, а також погодження від Міністерства внутрішніх справ. Окрім того, міністерство

¹ Київські художники про пам'ятник Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1914. № 46.

² Там само.

³ Заява 14-ти художників. *Рада*. 1914. № 83.

⁴ Пам'ятник Шевченкові і протести проти проекту Шіортіно. *Рада*. 1914. № 83.

мало ще затвердити й обране місце¹. Початок військових дій зупинив бюрократичну тяганину. Київ отримає монумент Т. Шевченкові лише у 1939 р., з нагоди 125-ліття поета.

Отже, спроба спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві на початку ХХ ст. виявилася невдалою. Її намагалися здійснити упродовж 1905–1914 рр. спільними зусиллями Золотоноське повітове й Полтавське губернське земства та Київська міська дума.

Основними проблемами стали організація збору пожертв, визначення місця для майбутнього монументу, проведення конкурсу на кращий проект пам'ятника. Усі ці питання викликали дискусії та часом протилежні реакції в суспільстві, бо образ Т. Шевченка у політичній боротьбі використовували як українські національні, так і російські шовіністичні сили.

Ідея спорудження пам'ятника Т. Шевченкові об'єднала зусилля інтелігенції та земських і міських діячів. На їхню думку, монумент мав би стати не лише вшануванням пам'яті видатного українця, але й просвітницьким проектом для сільського населення, яке відвідувало Київ. З початком реакції, що заступила місце революційних подій 1905–1907 рр., влада організувала антишевченківську кампанію і, зрештою, використовуючи потужну бюрократичну машину, зупинила реалізацію проекту.

У статті розглянуто невдалу спробу спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві на початку ХХ ст. Джерельну основу розвідки склали переважно публікації київської української газети «Рада», що докладно висвітлюють обговорення питань, пов'язаних із проектом спорудження пам'ятника Т.Г. Шевченка в Києві. Акцентовані питання акумуляції пожертв, визначення місця для майбутнього монумента, організації конкурсу на кращий проект, реакції українського суспільства на дії комітету зі спорудження пам'ятника.

Ключові слова: Київ, пам'ятник Тарасові Шевченку, Київський об'єднаний комітет, Золотоноське повітове земство, Полтавське губернське земство, газета «Рада», Київська міська дума.

¹ Засідання об'єднаного комітету. Рада. 1914. № 29.

The study is devoted to the problem of an unsuccessful attempt to implement the idea of building a monument to Taras Shevchenko in Kyiv in the early twentieth century. Some attempts to implement it were made during 1905–1914s. The focus was on collecting donations, determining the location for the future monument, arranging and holding a competition for the best project, the reaction of Ukrainian society to the actions of the joint committee for the construction of the monument. In the course of the research it was established that the project provoked various, sometimes opposite reactions among peasants, priests, officials, and intellectuals. With the beginning of the reaction that replaced the revolutionary events, the authorities, with the support of the Orthodox Church, tried to organise an anti-Shevchenko campaign. The source of the study is the publications of the newspaper “Rada”, which cover in detail the discussion of a significant number of issues related to the project of construction of the monument to Taras Shevchenko in Kyiv. Undoubtedly, the issue is covered by other periodicals, but the attention is deliberately focused on the attitude to the problem of Ukrainian democratic intelligentsia, which was rebroadcasted by the “Rada” newspaper.

Key words: Kyiv, monument to Taras Shevchenko, Kyiv Joint Committee, Poltava Provincial County, “Rada” newspaper, Kyiv City Duma.